

Anna Filipczak-Kocur
(Opole)

**MATERIAŁY DO DZIEJÓW SKARBU LITEWSKIEGO
ZA PODSKARBIOSTWA
HIERONIMA KRYSZPINA-KIRSZENSZTEINA
(Z POSZUKIWAŃ ARCHIWALNYCH W KIJOWIE)**

Hieronim Kryszpin-Kirszensztejn został podskarbisem wielkim 4 września 1663 r. i sprawował swój urząd do 1676 r. Krótco przed 17 kwietnia sprzedał go Benedyktowi Sapieże za 10 000 dukatów na życzenie króla Jana III Sobieskiego¹. Podskarbiostwo przypadło mu po tragicznej śmierci Wincentego Aleksandra Gosiewskiego, który został zamordowany 29 listopada 1662 r. Wcześniej pełnił urząd kuchmistrza Wielkiego Księstwa Litewskiego. Po rezygnacji nie awansował.

Za czasów jego podskarbiostwa podatki uchwaliła konwokacja grodzieńska w 1665 r.², sejm w 1667 r., w 1668 r. sejm konwokacyjny, w 1669 r. sejm elekcyjny, w latach 1670, 1673, 1674 sejm konwokacyjny i w 1676 r. sejm koronacyjny. Krótco po jego zakończeniu zrezygnował ze swego urzędu. Rozliczenie od objęcia urzędu znajduje się w sumaryszu przygotowanym przez podskarbiego na sejm w 1668 r. Do jego zatwierdzenia doszło jednak dopiero na drugim sejmie w 1670 r.³ Wpływy i wydatki z podatków uchwalonych

¹ *Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV – XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 156; T. Wasilewski, *Hieronim Kryszpin – Kirszensztejn*, [w:] PSB, t. XV, Wrocław 1970, s. 497-498; A. Filipczak – Kocur, *Rola podskarbiostwa w karierze magnackiej (od schyłku XVI w. do końca panowania Jana III Sobieskiego)*, [w:] *Magnateria Rzeczypospolitej w XVI – XVIII wieku*, red. J. Urwanowicz przy współudziale E. Dubas-Urwanowicz, P. Guzowskiego, Białystok 2003, s. 369-380.

² Uchwała konwokacji grodzieńskiej, Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas (dalej: LVIA), 4680; Rozliczenie wpływów i wydatków w Rossijskij Gosudarstvennyj Archiv Drevnich Aktov w Moskwie (dalej: RGADA), f. 389, Metryka Litewska, 132 (ML), s. 1044-1058.

³ LVIA, 3418.

w latach 1668, 1669 i 1670 zawiera rachunek podskarbiego zatwierdzony na sejmie koronacyjnym 31 III 1676 r.⁴ Wpływy i wydatki z uchwał w latach 1673 i 1674 zatwierdzono na sejmie w Grodnie 23 II 1679 r.⁵ Zachowały się ponadto rozliczenia z wojskiem za okres od 10 IX 1663 r. do 10 III 1667 r. przedstawione na komisji w Wilnie w 1667 r.⁶ oraz rozliczenie z wojskiem również na komisji w Wilnie w 1671 r.⁷

Oprócz wymienionych wyżej rozliczeń za podskarbiostwa Hieronima Kryszpina - Kirszenszteina wiele cennych źródeł znajduje się w jednej z ksiąg rękopisów biblioteki narodowej w Kijowie⁸. Księga ta pochodzi ze szczorsowskiej biblioteki Joachima Chreptowicza⁹. Są to między innymi listy podskarbiego do sejmiku wilkomierskiego na temat wpływów z uchwalonych przez sejmy podatków, informacje o wydatkach i zaległościach z wyjaśnieniem problemów z tym związanych. Podskarbi wysyłał także sumariusze rozliczeń. Informacje takie otrzymywały również wszystkie pozostałe sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Chronologicznie pierwsza z zachowanych informacji dotyczy realizacji uchwał konwokacji grodzieńskiej odbytej w lipcu 1665 r. Podskarbi tłumaczył w liście, że chociaż uchwalone na konwokacji podatki miały dać duży dochód skarbowi, to stało się inaczej, a przyczyny tego wykazał w załączonym rozliczeniu z 22 podymnych¹⁰. Wyszczególniono w nim rodzaje monet, w których płacono należności. Z przewidywanej sumy 689 068 zł nie wpłacono 212 228 zł, co oddano na delatę. Rozliczenie to podpisał Jerzy Zygmunt Dunin Rajewski, marszałek wilkomierski. Drugi list podskarbiego na sejmik 3 II 1666 roku dotyczy podatków zaległych sprzed 1665 r.¹¹ Zaległościami tymi zajął się Trybunał Skarbowy powołany przez konwokację grodzieńską do Wilna na 9 XII 1665 r.¹² Jak wynika z listu podskarbiego, nie zdążył on osądzić wszystkich spraw z powodu świąt Bożego Narodze-

⁴ LVIA, 3439.

⁵ LVIA, 3444. Brudnopis tego rozliczenia: LVIA, 3420.

⁶ LVIA, 4111.

⁷ LVIA, 4113. Szerzej o źródłach skarbowych z XVII w., A. Filipczak – Kocur, *Skarbowość Rzeczypospolitej lat 1587 – 1697 (stan badań, źródła i postulaty)*, [w:] *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego* (dalej: SDPP), t. VIII, red. J. Matuszewski, Łódź 2003, s. 30-43.

⁸ Narodna Biblioteka Ukrainy im. V. I. Vernadskogo NAN Ukrainy (dalej: NBU), f. 1, 5953.

⁹ W zbiorach szczorsowskich znajduje się wiele materiałów rękopiśmiennych do historii XVII w. Straty są stosunkowo niewielkie, jak ustalił Grzegorz Ryżewski, i niemal wszystkie znajdują się w Kijowie. Joachim Chreptowicz zapisał je w testamencie Uniwersytetowi Wileńskiemu. Nie spełniła się jednak jego wola ponieważ Uniwersytet nie posiadał dość pieniędzy na ich wykup. Jeden ze spadkobierców – Konstanty Chreptowicz-Butenjew, wypełniając wolę Joachima przekazał w 1914 r. 4 500 ksiąg jako depozyt Uniwersytetowi Kijowskiemu, z zastrzeżeniem, że w przypadku otwarcia wszechnicy wileńskiej księgozbiór ten zostanie jej przekazany. Pozostał jednak w Kijowie. O burzliwych dziejach biblioteki szczorskiej: G. Ryżewski, *Dobra i kariery Chreptowiczów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV-XIX wieku*, Białystok 2004, s. 158-166. Maszynopis pracy doktorskiej otrzymałam dzięki uprzejmości autora.

¹⁰ List Hieronima Kirszenszteina do obywateli powiatu wilkomierskiego 24 I 1666, NBU, f. 1, 5953, s. 114. Wykaz dochodów i wydatków, ibidem, s. 116-117. Szerzej o uchwałach konwokacji A. Rachuba (*Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569-1763*, Warszawa 2002, s. 276). Dwa podymne uchwalono na komisarzy do rokowań pokojowych z Moskwą, dwadzieścia podymnych, clo, myto i czopowe na opłacenie wojska.

¹¹ List podskarbiego do obywateli powiatu wilkomierskiego zgromadzonych 3 II b.d. r., NBU, f. 1, 5953, s. 119-120.

¹² A. Filipczak-Kocur, *Litewski Trybunał Skarbowy (1591- 1717)*, SDPP, t. VII, Łódź 2002, s. 188.

nia, odłożywszy je do rozpatrzenia przez komisję¹³. Hieronim Kryszpin - Kirszensztein nie otrzymał pełnej informacji od dworzan skarbowych. Podatki wnoszono różną monetą, co skrętnie notowano. Nie można było zapłacić 2 kwartałów służby, także z tego powodu, że część należności wpłacano starymi szelągami i ortami o niskiej wartości. Dla tej przyczyny 2 podymne nie starczyły na opłacenie komisarzy do Moskwy. W dalszej części listu podskarbi wyliczył szczegółowo zadłużenie skarbu. Ponadto wyjaśnił, że nie ma informacji, ile powinien wynieść dochód z kwarty z powodu zabranych przez nieprzyjaciela metryk skarbowych. Trzecią informację skarbową o realizacji uchwał konwokacji grodzieńskiej przesłał podskarbi na sejmiki przedsejmowe odbywające się 28 września 1666 r.¹⁴ Wyjaśniał kłopoty finansowe z powodu chaosu monetarnego. Starych i ryskich szelągów wojsko przyjmować nie chciało, a taką właśnie monetą wpłacano zaległe podatki z konwokacji grodzieńskiej. Podskarbi informował o pertraktacjach z mincerzami krakowskimi, lwowskimi, gdańskimi, bydgoskimi i innymi w celu przerobienia tych szelągów na dobrą monetę, a przynajmniej na szóstaki, trojaki i półtoraki. Do tego potrzeba było jednak srebra za 1 ½ miliona złotych. Odłożył więc tę sprawę do decyzji królewskiej. Decyzja ta podjęta z senatorami była taka, aby tę monetę na „opłatki czerwone” zamienić, czyli wybijać miedziane szelągi. Wyjaśniał dalej, że nadzieja była jeszcze w Jerzym Andrzeju Hornie, który zawarł kontrakt z komisarzami na komisji wileńskiej do zapłaty wojsku Wielkiego Księstwa Litewskiego i zobowiązał się przekazać do skarbu pieniądze z dochodów mennic w Malborku i Kownie. Miał płacić rocznie 600 000 zł w dwu ratach po 300 000 zł. Zapłacił tylko w sumie 150 000 zł. Następnie erygował mennicę w Wilnie, z której wypłacił 171 000 zł. Nie mógł jednak kontynuować działalności, ponieważ został skazany na infamię dekretem komisji lwowskiej w 7 września 1663 r., a wojsko nie otrzymało oczekiwanej zapłaty. Za wstawiennictwem biskupa wileńskiego podjął się wówczas uruchomienia mennicy w Wilnie i wybijania miedzianych szelągów Tytus Livius Boratyni¹⁵. Miał zapłacić w ratach 3 miliony złotych.

Omówiona informacja skarbowa wnosi nowe elementy do wiedzy o mennicach litewskich. Z ustaleń Romana Rybarskiego wiadomo, że Horn bez pozwolenia Rzeczypospolitej założył mennicę w klasztorze oliwskim, gdzie wybijał szelągi. Mimo dwu dekretów zakazujących mu tej działalności, prowadził ją nadal. Rybarski nie wspomina o mennicach malborskiej i grodzieńskiej. *Senatus consultum* z 30 listopada 1663 r. informuje, *Ponieważ Horn kontrahent mennicy W. X. Lit. dla różnych przeszkód w biciu pieniędzy osobliwie względem aresztu z dekretu komisji lwowskiej nie mógł in termino wystawić 2 000 000 na wojsko W. X. Lit. tak fantami, jako gotowymi pieniędzmi obiecanych i część tylko tej sumy wy-*

¹³ Komisję skarbowo-wojskową powołano dopiero na sejmie w 1667 r. na 25 VIII do Wilna (A. Filipczak-Kocur, *Litewskie komisje Wojskowo-Skarbowe w XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 109 (2002), 3, s. 115).

¹⁴ H. Kryszpin Kirszensztein na sejmiki 28 IX b.r., NBU, f. 1, 5953, s. 157-159.

¹⁵ A. Birkenmajer, Burattini (Boratyni) Tytus-Liwiusz, PSB, t. III, Kraków 1937, s. 133-136. J. A. Horn miał odpowiadać ze swojej działalności w mennicy oliwskiej, malborskiej i kowieńskiej przed komisją wojskowo-skarbową powołaną na sejmie w 1667 r. na 25 VIII (VL, IV, s. 463). Po sejmie w 1667 r. ukarania Horna domagała się szlachta w instrukcji sejmikowej (fragment instrukcji sejmikowej bez daty, NBU, f. 1, 5953, s. 315 – 316, to samo s. 319-320).

*bił, zaczynając do jak najprędzej satysfakcji wojskom przyszło, Wielebny X. Biskup wileński ex intentione Komisji wileńskiej z woli J.K. Mci z w. Boratynim sekretarzem J.K.M zawarł kontrakt, który praevia approbatione kontraktu z J.K. Mci. i Senatu 3 000 000 w gotowiznie i fantach wojsku W.X. Lit. wystawić submitował...*¹⁶

Drugi kontrakt zawarł Boratyni na komisji w Wilnie. Rozpoczął się on 1 maja 1666 r. Kontrahent zobowiązał się do wypłacenia pewnych należności wskazanych przez komisję. Rejestr tych zobowiązań znajduje się na luźnej kartce. Zanotowano tam ponadto, że wprowadził on „niecnotliwą miedzianą” monetę do Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego, przez co wzrosła wartość monety srebrnej oraz złotej, którą on wykupując, płacił drożej i poniósł szkodę 390 000 zł. Kapitał od tej sumy wynosi 300 000 zł, ponadto na koszty mennicze i kapitał wydał 268 806 zł¹⁷. Boratyni nie otrzymał należnej prowizji. Na sejmie w 1667 r. powołano komisję, która miała się zająć, między innymi, uregulowaniem długu wobec niego, a także spraw monetarnych. *Aby taka była moneta, któraby etiam extra Regnum currere mogła*¹⁸.

Sytuacji przed drugim sejmem w 1666 r. dotyczy zapewne brudnopis sumariusza Podskarbiego z zaległości oraz wpływów ze wszystkich podatków uchwalonych przez konwokację grodzieńską. Gdy chodzi o wydatki, to podskarbi podał tylko ogólną ich kwotę na 4 470 792 zł, obiecując szczegółowy wykaz przedstawić na sejmie¹⁹.

Po czterech zerwanych kolejno sejmach dwu w 1665 r. i dwu w 1666 r. podskarbi wysłał kolejne listy do sejmików oraz informacje o sytuacji finansowej państwa. Sejmiki odbywały się 2 lutego 1667 r. W liście wyjaśnił, że nie wysłał rozliczenia z wydatków, ponieważ ciągle wydaje pieniądze na różne potrzeby. Gdy chodzi o wpływy, to skarb otrzymuje niewielkie kwoty z zaległych podatków, przede wszystkim uchwalonych w 1665 r. przez konwokację grodzieńską²⁰. Do listu tego załączył informację o potrzebach skarbu. Jest to w istocie wykaz zadłużenia wobec wojska oraz u różnych osób prywatnych. Wśród nich wymienił także Boratyniego, który wpłacił do skarbu „blisko 4 miliony”, a na swoje koszty nie dobił około 1 miliona. W sumie podskarbi obliczył potrzeby Rzeczypospolitej na kilkanaście milionów. Do tego dochodzą jeszcze inne zobowiązania skarbu na sumę około 2 milionów. Poważną kwotę stanowił wykup zastawionej ekonomii szawelskiej za 800 000 zł²¹.

Na tym samym sejmiku został przedstawiony sumariusz dochodów i wydatków od sejmiku odbytego w 1662 r. do 15 października 1663 r., czyli do objęcia urzędu przez Kryszpina-Kirszenszteina²². Sumariusz sporządził skarbnik Gabriel Kimbar. Oba rozliczenia

¹⁶ R. Rybarski, *Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza Michała Korybuta i Jana III*, Warszawa 1939, s. 398.

¹⁷ NBU, f. 1, 5953 s. 217.

¹⁸ VL, IV, s. 472.

¹⁹ „Sumariusz liczby Hieronima Kirszenszteina sporządzony na sejm 1666 od objęcia urzędu 15 X 1663 r. do tego czasu”, NBU, 5953, f. 1, s. 203-214.

²⁰ H. Kryszpin Kirszensztein do sejmiku wilkomierskiego, b.d., b. m., NBU, f. 1, 5953, s. 182.

²¹ Informacja o potrzebach skarbu 7 II 1667, NBU, f. 1, 5953, s. 184-187.

²² NBU, f. 1, 5953, s. 188-203.

podpisał marszałek sejmiku wilkomierskiego, Stefan Wańkowicz, podstarości wilkomierski. Miały one stanowić pomoc dla posłów w czasie referowania rachunków na sejmie. Sejm ten zatwierdził rozliczenie podskarbiego i otrzymał on kwit²³. Znany mi sumariusz wpływów i rozchodów z podatków uchwalonych na konwokacji grodzieńskiej datowany 14 kwietnia 1667 r. został zapewne przedstawiony na sejmie²⁴. Natomiast Gabriel Kimbar nie uzyskał pokwitowania, ale nie z powodu mankamentów w swoim rozliczeniu. Zabrakło czasu na jego wysłuchanie i akceptację²⁵. Taki sumariusz sporządził skarbnik już wcześniej na sejm w 1666 r.²⁶

Sejm w 1667 r. po raz pierwszy od konwokacji grodzieńskiej uchwalił podatki, a po raz drugi za podskarbiostwa H. Kirszenszteina. Powołał też komisję wojskowo-skarbową, która zapłaciła wojsku za 8 kwartałów służby. Rozliczenie tej komisji prawdopodobnie rozesłano na sejmiki²⁷.

Aż dwa sejmy jeden po drugim uchwaliły podatki: konwokacyjny w 1668 r. i elekcyjny w 1669 r. Po pierwszym z nich rozesłano wykaz długów wobec wojska. Skarb nie miał informacji, ile dało 6 podymnych, ponieważ poborcy nie rozliczyli się. Próbowano jedynie

²³ Przeciwno temu protestowała szlachta zgromadzona na sejmiku wilkomierskim przed sejmem wyznaczonym na 24 I 1668 r. Twierdziła ona, że podskarbi otrzymał kwit mimo braku zgody posłów wilkomierskich. Nakazywała swoim posłom nie pozwolić na kwitację na zbliżającym się sejmie. Życzyła sobie najpierw informacji na sejmikach relacyjnych o wszystkich podatkach, jak je rozchodowano. Żądała ponadto, aby podskarbi wyliczył się ze wszystkich wpływów, w tym również z podatków uchwalonych na konwokacji grodzieńskiej, o których rzekomo nic nie wiedziała (NBU, f. 1, 5953, s. 221-225). Szlachtę zirytowały odprzysiężenia, czyli abjuraty w wielu województwach. Problem był aktualny również po sejmie. Sprawę wyjaśniał król w legacji na sejm abdykacyjny w 1668 r. Legatem na sejmik wilkomierski wyznaczony na 23 VII 1668 r. został Kazimierz Dąbrowski, cześnik wileński (Legacja na sejmik wilkomierski dana w Warszawie 28 VI 1668 r., NBU, f. 1, 5953, s. 299-302). Król tłumaczył, że o zadłużeniu skarbu wszyscy otrzymali informację od komisarzy wileńskich, a gdy chodzi o abjuraty, to komisja zbadała tę sprawę. Jest wiele opustoszałych gruntów, o których poborcy nie wiedzą do kogo należą, bo nigdy nie płacono z nich podatków. Jednak skarb umieszcza je w wykazie dłużników od Trybunału, od komisji do komisji. Nie usatysfakcjonowało to szlachty wilkomierskiej, ponieważ znowu pytała o wydatki z podatków uchwalonych na konwokacji grodzieńskiej, zarzucała podskarbiemu błędy w rozliczeniach, oczym świadczyły, według niej, „zdrapki” w rejestrach, żądała sądu nad kontrahentem Hornem, nieuwzględniania ostatnich abjurat (Instrukcja wilkomierska z 23 VII 1668 r., NBU, f. 1, 5953, s. 304-321).

²⁴ NBU, f. 1, 5953, s. 322-323. Niedatowane rozliczenie wpływów i wydatków podskarbiego z podatków uchwalonych na konwokacji grodzieńskiej, tamże, s. 380-385. Sumariusz wpływów i wydatków skarbowych przygotowany na sejm w 1667 r., b.d. tamże, s. 479-486. Ponadto sumariusz niewpłaconych zaległości z powiatu wilkomierskiego sporządzony przez Jarosza Szaszewicza z rachunków podskarbiego 9 IV 1667 r. w Warszawie na sejmie, tamże, s. 324.

²⁵ VL, IV, s. 466.

²⁶ Sumariusz na sejmie w 1666 r. od 1662 r. do objęcia urzędu przez podskarbiego H. Kryszpina – Kirszenszteina 15 X 1663 r., NBU, f. 1, 5953, s. 188-203; brudnopis tegoż ale bez wydatków, s. 507-521. W tej samej księdze wśród akt przed sejmem wyznaczonym na 9 IX 1670 r. znajduje się informacja skarbowa podpisana przez Gabriela Kimbara o przeszłej komisji wileńskiej, która otrzymała 515 096 zł. Informacja nie jest datowana. Wymieniony jest w niej Stanisław Orda jako instygator, którą to funkcję pełnił do 20 V 1664 r. Można więc sądzić, że dotyczy ona okresu od śmierci Wincen-tego Korwina Gosiewskiego do objęcia podskarbiostwa przez Hieronima Kryszpina Kirszenszteina (NBU, f. 1, 5953, s. 279).

²⁷ VL, IV, s. 462. Komisja zebrała się 25 VIII 1667 r. Rozliczenie komisji wileńskiej z 1667 r., NBU, 5953, s. 314; ibidem, s. 318. Komisja obliczyła należność wobec wojska na 4 776 390 zł, a wypłaciła tylko 1 826 161 zł. Pozostało zadłużenie 2,950,229 zł. Brudnopisy tego rozliczenia z listopada, tamże, s. 351-352. Prawdopodobnie brudnopis dekretu tejże komisji z 17 XI 1667 r., ibidem, s. 347-350.

obliczyć potencjalne dochody na podstawie informacji z 1667 r. o liczbie dymów w Wielkim Księstwie Litewskim.

Kolejna korespondencja podskarbiego dotyczy sytuacji po zerwanym przez Adama Olizara, posła wołyńskiego sejmie koronacyjnym w 1669 r.²⁸ Podskarbi pisał w liście do sejmików, że skarb to *nervus publici boni*. Przypominał, że rozesał informacje na wszystkie przeszłe sejmiiki przedsejmowe, a na sejmiku wilkomierskim osobiście zrelacjonował sytuację finansową Rzeczypospolitej. Na sejmie koronacyjnym podskarbi rozpoczął referowanie rachunków, ale ich nie skończył. Rozdał sumariusz rozliczenia wszystkim posłom. Brakowało jednak rozliczenia sukcesora zmarłego skarbnego Gabriela Karola Kimbara, Jerzego Litawora Chreptowicza, którego dekret sejmowy w 1667 r. pozbawił urzędu²⁹. Podskarbi wciągnął do tego rozliczenia również zaległości. Wszystko to przygotował ponownie na zbliżający się sejm i obiecał udokumentować kwitami. Informował o licznych zwolnieniach z podatków z powodu zniszczeń wojennych, co zmniejszyło dochody skarbowe. W liście tym znalazły się także informacje o podatkach z lat pięćdziesiątych oraz o zadłużeniu skarbu. Podskarbi rozesał na sejmiiki ponadto wykaz potrzeb finansowych, które należy uwzględnić na najbliższym sejmie, zaczynającym się 5 III 1670 r. Tłumaczył przyczyny zmniejszenia się dochodów z niektórych podatków, między innymi z cła nowo podwyższonego, ponieważ przywozi się towary, jakoby na własną potrzebę szlachty były kupione, co oznaczało wolne od cła. Do tego doszły nieurodzaj i głód. Kwarta daje bardzo mało dochodu, trudno egzekwować zaległości, ponieważ dłużnicy *ani na dekreta, ani na dworzańskie pojazdy nic nie dbają*³⁰. Na pierwszym sejmie w 1670 r. podskarbi przedstawił rozliczenie, którego sumariusz rozesał wcześniej na sejmiiki³¹. Sejm ten został zerwany. Przed drugim sejmem w 1670 r. (9 września – 31 października) sporządzono wykaz problemów finansowych, którymi powinni zająć się posłowie. Wymieniono zadłużenie skarbu oraz potrzeby pary królewskiej, takie jak częściowa rekompensata kosztów elekcji i koronacji, wesela oraz koronacji królowej, za zastawioną ekonomię szawelską po 40 000 zł rocznie królowi i inne³².

Podskarbi referował rachunki na sejmie sześciotygodniowym w 1670 r. Zachowało się kompendium tego rozliczenia. Jest to tylko wykaz wydatków³³.

Przed zjazdem generalnym 13 grudnia 1672 r. w perspektywie sejmu złożonego na 4 styczeń 1673 r. podskarbi rozesał obszerną informację, dotyczącą przede wszystkim

²⁸ Podskarbi do sejmiku wilkomierskiego 20 XII 1669 z Krynek, NBU, f. 1, 5953, s. 121-122. Król Michał rozesał uniwersał, aby wszyscy dworzanie skarbowi, poborcy i dłużnicy znosili pieniądze do podskarbiego przed następnym sejmem. Rozkazał publikować go przez urzędy grodzki po wszystkich parafiach (Uniwersał Michała Korybuta Wiśniowieckiego z 16 XI 1669 r. z Krakowa, NBU, f. 1, s. 474).

²⁹ *Urzednicy i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 183.

³⁰ NBU, f. 1, 5953, s. 471-472. Informację tę podpisał skarbný Jarosz Szaszewicz.

³¹ Sumariusz z podatków uchwalonych na sejmie elekcyjnym, b. d., NBU, f. 1, 5953, s. 499-502.

³² Ibidem, s. 503-505.

³³ NBU, f. 1, 5953, s. 386-393.

mankamentów funkcjonowania systemu finansowego. Podał ponadto ogólną kwotę dochodu z pierwszej drugiej i trzeciej raty podymnego uchwalonego w 1670 r.³⁴

Omówione wyżej źródła pozwalają na pełniejszą ocenę prawie 13 lat funkcjonowania skarbu litewskiego i pracy samego podskarbiego. Odzwierciedlają problemy finansowe państwa w tym okresie na bieżąco. Świadczą o dużym zaangażowaniu podskarbiego w spełnianie swoich obowiązków. Jednak to właśnie na nim sejmikująca i sejmująca szlachta wyładowywała swoje niezadowolenie z powodu braku pieniędzy na pokrycie potrzeb militarnych i dyplomatycznych Rzeczypospolitej, jego obwiniała za chaos monetarny, emisję monety o niskiej wartości. Źródła te są świadectwem coraz większej niewydolności administracji skarbowej. Było to skutkiem niedostosowania jej do potrzeb rozległego terytorialnie państwa, braku reform, utrzymania jej w ramach organizacyjnych wykształconych jeszcze w XVI w. W drugiej połowie XVII stulecia system taniej administracji stwarzał możliwości nadużyć różnego rodzaju. Opieszałość w egzekucji wyroków Trybunału Skarbowego i komisji wojskowo-skarbowych pozwalała często dłużnikom cieszyć się długo bezkarnością. Postulaty szlacheckie ograniczały się przede wszystkim do ściślejszej kontroli podskarbiego. Żądano, aby rozliczał się on przed Trybunałem Skarbowym, a nie jak zwykle przed sejmem. Domagano się, by nie pełnił funkcji dyrektora, czyli marszałka trybunalskiego³⁵. Nie chciano uznać nawet kwitów wydanych podskarbiemu na sejmie do czasu akceptacji rozliczenia na sejmikach relacyjnych³⁶.

Niniejsza rozprawka ma charakter informacji źródłowej. Szczegółowa analiza tych materiałów w konfrontacji z rozliczeniami zatwierdzonymi na sejmach, wymienionymi na początku tekstu, oraz innymi umożliwi rzetelną ocenę podskarbiego oraz sytuacji finansowej Rzeczypospolitej w latach 1663-1676.

³⁴ NBU, f. 1, 5953, s. 370-371. Pierwsza rata wyniosła – 1 192 0014 zł, druga i trzecia – 1 372 209 zł.

³⁵ Instrukcja lidzka z 15 I 1669 r., NBU, f. 1, 5953, s. 244-250.

³⁶ Instrukcja lidzka z 9 IX 1670 r., *ibidem*, s. 273-278.

Anna Filipczak-Kocur

MATERIALS FOR THE HISTORY OF THE LITHUANIAN TREASURY
DURING THE OFFICE OF UNDERTREASURER HIERONIMUS
KRYSZPIN-KIRSZENSTEIN
FROM ARCHIVAL SEARCHES IN KIEV

SUMMARY

Hieronimus Kryszpin-Kirszenstein became Grand Undertreasurer on Sep. 4 1663 and served in that office until 1676, when at the request of King Jan III Sobieski, he sold it to Benedykt Sapieha for 10,000 ducats. He assumed the office after the tragic death of Wincenty Aleksander Gosiewski, who was murdered on Nov. 20 1662. Prior to that, he held the office of head chef of the Grand Duchy of Lithuania. He died a few months after leaving office.

Many valuable primary source documents from the office of Hieronimus Kryszpin-Kirszenstein can be found in one of the volumes of manuscripts at the National Library in Kiev. The volume came from the library of Joachim Chreptowicz at Szczorsów. It contains, among others, letters from the undertreasurer to the regional assembly at Wilkomierz on the subject of collection of taxes established by the assemblies, information about expenditures and arrears and problems related thereto, and summaries of accounts. Similar information was sent to each of the regional assemblies of the Duchy.

These materials provide an opportunity to more fully evaluate the functioning of the Lithuanian treasury and the work of the undertreasurer over almost 13 years. They reflect the financial problems of the state at that time, as indicated by the great engagement of the undertreasurer in discharging his duties. But it was at him that the gentry, gathered in regional assemblies and the national assembly, aimed their displeasure over the lack of funds for the military and diplomatic needs of the Commonwealth, they blamed him for monetary chaos, for issuing currency of low value. The materials are testimony of ever-growing malfunctioning of the administration of the treasury, resulting from its lack of adaption to the far-flung territories of the state, lack of reforms, and an organizational structure dating from the 16th century. By the second half of the 17th century, the loose administrative system created opportunities for malfeasances of all

sorts. Delays in executing the decisions of the Treasury Tribunal and military treasury commissions often allowed debtors to enjoy long-term impunity. The gentry's demands were limited primarily to closer oversight of the undertreasurer. They demanded that he present his accounts to the Treasury Tribunal, not the assemblies, that he not fill the office of chief justice of the treasury court.

This dissertation is meant to present primary source material. A detailed analysis of these materials, with cross-reference to accounts approved by the assemblies, will permit a thorough evaluation of the undertreasurer and the financial situation of the Commonwealth in the years 1663-1676.

Translated by Thaddeus Mirecki

